

AYAKKABI KİTABI

Editör

Emine Gürsoy Naskali

Kitabevi

İstanbul, Haziran 2003

ISBN 975-6403-03-9

SUNUŞ • IX

GİRİŞ • XIII

AYAKKABI ve DİL

Mesut Şen

Ayakkabı ile İlgili Kelimeler Üzerine • 3

Gülden Sağol

Ayakkabı Kelimelerinde Anlam Değişmeleri • 19

Selçuk Kırbacı

"Oltan" Kelimesi • 35

Fahrünnisa Bilecik

"Çarık" Kelimesi • 39

Engin Yılmaz

"Tomak" Kelimesi • 43

Aysel Güneş

Ayakkabıcılık Terimleri ve Hafifmeşrep Yan Anlamlar • 49

AYAKKABI ve EDEBİYAT

Şehnaz Aliş

Karakter ve Sosyal Statü Açısından Ayakkabı • 57

Kerime Üstünova

Dede Korkut Destanlarında Ayakkabı • 69

Baki Asiltürk

Ayak: Şiirde Bir Fetiş Nesnesi • 77

Nihat Öztoprak

Na'l-i Resûl Manzûmesi • 93

İlham Köse

Divanlarda Ayakkabı • 117

Erdal Şahin

Tatarca "Kaybolan Ayakkabı Destanı" • 129

AYAKKABI KELİMELERİNDE ANLAM DEĞİŞMELERİ

- Gülden SAĞOL-*

İnsanoğlu yaradılışı gereği -toprak şartlarına bağlı olarak- ayakkabı giymek zorundadır. Öncelikle koruyucu amaçlı kullanılan ayakkabı, koruyuculuğu sağlandıktan sonra geliştirilmeye başlanmıştır. Neticede ilkel ayakkabı modellerinden binlerce yıl sonra, kültür ve uygarlık basamaklarından yukarıya doğru çıkıldıkça ayakkabıyı gelişmiş ve çeşitlenmiş olarak görmekteyiz.

Türk boylarının Asya'dan Anadolu'ya gelirken belirli bir ayakkabı kültürünü de beraberlerinde getirdiklerine şüphe yoktur. *edik* ayakkabı için kullanılan bilinen ilk kelimedir. İlk olarak Uygur metinlerinde karşımıza çıkan bu kelime, bugün Anadolu'da ve yaşayan diğer lehçelerde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Tespit edebildiğim kadarıyla ilk olarak 14. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*'te geçen Farsça asıllı *pabuç* kelimesi, Türklerin Anadolu'ya yerleştikten sonra gerek sözlü, gerek yazılı edebiyatlarında *edik*'ten sonra yaygın olarak kullandıkları sözcüktür. Deyim ve atasözlerinde de en çok bu kelime geçmektedir. *ayakkabı* kelimesinin ortaya çıkışı ise Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonradır. Kelimeyi 15. yüzyıldan itibaren takip edebilmekteyiz (TS: 293). Her ne kadar *ayakkabı* kelimesini 15. yüzyıldan itibaren görmekteyse de *Senglâh*'ta *adak*'ı "tahtadan yapılmış bir tür yürüteç" olarak tespit etmekteyiz (Sang.: 33r/29). Bu dönemde *d > d̄ > y* değişikliği neticesinde *ayak* şeklinde olması gereken kelimenin *adak* olarak karşımıza çıkmasının sebebi, Clauson'un da belirttiği gibi (EDPT: 45), bu şekliyle Moğolcaya geçmiş olması ve sonra Moğolcadan geri alınması şeklinde izah edilebilir.

Eski Türkçeden başlayıp yaşayan lehçeleri de dâhil ederek metin ve sözlükleri tarayarak oluşturduğum bu çalışmada genel anlamda ayakkabı için kullanılan *ayakcak* (DS: 400), *ayakman* (DS: 404), *basacak* (DS: 536), *basık* (DS: 539), *baskıç* (Tuhfe: 148), *başmak*, *bıçgak* (AltayS: 39), *bök* (iç *bök*, TUygL: 927), *büküm* ~ *mükim* ~ *mükin* (Kâş.: 199/11-12), *çarık*, *çedik* (Kunos: 41), *çekme* (Pakalın: 340), *çizme*, *edik*, *guşun* (Kunos: 76), *irin* (Kunos: 90), *izlik* (İdrâk: 41), *pastirik* (DS: 3405), *sokman* (TS: 3501-3502), *terlik*, *tomak* (TS: 3818), *uguk* gibi çok sayıda kelimeye rastladım. Sadece bu kelimeler bile ayakkabı kültürü bakımından zenginliğin işaretlerindedir.

* Doç. Dr. Gülden Sağol, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Dikkatimi çeken husus, ayakkabı karşılığında kullanılan pek çok kelime bulunmasına rağmen, bazı kelimelerin yerleşim yerlerine göre farklı anlamları ihtiva etmesidir. Meselâ *başmak* kelimesini ele alırsak:

Hüseyin Kâzım Kadri'nin "bir nev ayakkabı" olarak gösterdiği *başmak*'ı (Kadri 1: 610), Reşat Ekrem Koçu bize şöyle tarif ediyor: "Yemeni biçiminde idi, üstü açık ve ön kısmı parmakları tamamen örterdi, yemenide ise parmak aralıklarının bitimi görünebilir, hattâ Galata Yemenisi ayağı ancak parmak uçlarından tutardı. Başmak'ın burnu küt, yuvarlak, arka kısmı da sert idi, yâni yemeni arkası gibi icâbında basılıp topuk altına alınamaz, topuk göstererek giyilemezdi, içindeki ayağın topuğu görünmezdi. Tabanı da yemeni tabanı gibi ince olmayıp kalın köseleden kesilir, fakat tabanına kundurada olduğu gibi de nalça ve kabara çivi çakılmazdı. Başmağın dış tabanı da yemeni gibi düz olup içinden gayet kısa bir ökçe konurdu." (Koçu: 29).

başmak'ı Mehmet Zeki Pakalın'ın sözlüğünde şöyle buluyoruz: "Bir nevi ayakkabıya verilen addı. Evvelce deriden yapılmış, üstü açık ayakkabıyı ifade ettiği halde sonraları umumiyetle papuca bu nam verilmiştir. 'Lehçe-i Osmani'de 'ayakkabı, huf, nalın, medase' denirdi, hâlâ umumen papuca ıtlak olunur... Arapça karşılığı na'l olan başmak, Hazret-i Peygamber'in mukaddes emanetleri arasında bulunan Na'leyn-i Saadete alem olmuş ve bundan zamanla başmak-ı şerif tâbiri de taammüm etmiştir. Başmak tâbiri, orta çağ Türk-İslâm devletlerinde hükümdarların ve emîrlerin ayakkabıları için de kullanılmıştır. Bunların saraylarında silâhtar ve câmedar gibi başmaktar unvaniyle de birer memur vardı. Diğer ayakkabı neveleri arasında başmak hususi bir ehemmiyeti haizdi ve bilhassa kadınlar giydikleri için İstanbul'da bunu yapan ve satan esnaf vardı." (Pakalın: 167).

Kelimenin tarihî çerçeve içinde şu karşılıklarda kullanıldığını görmekteyiz. Tabii bu anlamları verirken tarihî yazı dillerindeki metin ve sözlükler için çıkış noktam kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarıdır. Bu karşılıklara da bir dereceye kadar güvenilebileceğini unutmamak gerekir.

Kelimeyi ilk olarak Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lûgati't-Türk*'ünde buluyoruz: Burada kelimenin Arapçası *mik'ab* (Kâş.: 190/11, 235/3-4) ve *midâs* (Kâş.: 625/7-8) olarak verilmiştir, *mik'ab* ve *midâs*'ı "açık ayakkabı, sandal, terlik" olarak değerlendirebiliriz. Yine aynı eserde *zerbûl* karşılığı olarak *başmaklan*-ı görüyoruz (Kâş.: 403/11-12). *zerbûl*'dan hareketle kelimeyi "yüksek topuklu ayakkabı giyinmek" şeklinde yorumlayabiliriz. Kâşgarlı Mahmud Çiğilce *başak* kelimesine Oğuz ve Kıpçakların *m* ilâve ederek *başmak* şeklinde kullandıklarını belirtiyor (Kâş.: 190/10-12, 625/7-8). Zemahşeri'nin *Mukaddimetü'l-*

Edeb'inde yazma nüsha elimizde bulunmadığı için kelimenin Arapça ve Farsçasını bilmiyoruz, ama Nuri Yüce kelimeyi "nalın, sandal" olarak anlamlandırmıştır (*ME*: 99). İbn-i Mühenna'nın sözlüğünde kelimenin Arapçası *tümşek* (Kilisli: 167), yani "Bağdat sandalı" olarak, *başmakçı* kelimesi ise *eskâf* (Kilisli: 154), yani "ayakkabıcı" olarak yer almaktadır. *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*'te *medâd* (*İdrâk*: 31), yani "terlik" şeklinde, *Kitâbu Mecmû'ı Tercümânı Türkî ve 'Acemî ve Mogolî ve Fârsî*'de *sermûce*, yani "terlik" (Houtsma: Yazma: 19/5) olarak, *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye*'de ise *zermûze*, yani "çizmenin üzerine giyilen şey, tozluk" (*Tuhfe*: Yazma: 18a/5) ve *midâs* (*Tuhfe*: Yazma: 34a/2), yani "açık ayakkabı, sandal, terlik" olarak bulmaktayız. *Senglâh*'ta ise kelime *kefş* karşılığı olarak yer almıştır (*Sang.*: 124r/16). *kefş* kelimesini "ayakkabı, sandal, terlik" anlamında değerlendirebiliriz. Günümüze geldiğinde kelimenin yerleşim yerlerine göre "ayakkabı, takunya, terlik, nalın" gibi karşılıklarda kullanıldığını anlıyoruz: *başmağh* Ayakkabı (*DS*: 564); *başmah* 1. Ayakkabı, 2. Takunya (*DS*: 564); *başmak* 1. Ayakkabı, 2. Takunya, 3. Terlik (*DS*: 564); *paşmak* 1. Ayakkabı, terlik, 2. Nalın (*DS*: 3406). *başmakçı*, *başmahçı*, *başmahçı* kelimelerinin ise "kunduracı, takunyacı, nalıncı" şeklinde görmekteyiz: *başmahçı* 1. Kunduracı, 2. Takunyacı, nalıncı (*DS*: 564); *başmahçı* Kunduracı (*DS*: 564); *başmakçı* 1. Kunduracı, 2. Takunyacı, nalıncı (*DS*: 564).

Diğer lehçelere baktığımızda Azericede "ayakkabı, pabuç" anlamında bulduğumuz kelimenin (*başmağ*, *AzTL*: 44), Türkmencede *başmak* şeklinin "potin" anlamında (*TrkmTS*: 52), *paşmak* şeklinin ise "1. Ayak, taban, 2. Potin" anlamında kullanıldığını görüyoruz (*TrkmTS*: 520). Kazakçada da "potin" anlamında (*başmak*, *RKzkS*: 21) kullanılan kelime, yine bu lehçede *bulgarı başmak*, yani "deri potin" şeklinde çeşitlenmektedir (*RKzkS*: 21). Başkurtçada kelimenin "potin" anlamının yanı sıra "taban ve potin tabanı" olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (*başmak*, *RBaşS*: 29). Kırgızcada "ayakkabının alt kısmını tamir etmek, kunduraya yeni yüz yapmak" anlamlarıyla *başmakta*- kelimesiyle karşılaşıyoruz (*KırgS*: 96). Karaçayca-Balkarcada "1. potin; 2. çarık" (*başmak*, *KaraçBalS*: 125), Nogaycada "potin" (*başmak*, *NogayRS*: 74), Yakutçada "ayakkabı, potin, bot" [*başmak* Ayakkabı, *paşmak* (*RYakS*: 29), *baçuñka* Potin, bot (*RYakS*: 44); *paşmak* (*RYakS*: 29)] anlamlarında kullanıldığını, Çuvaşçada ise "ayakkabı" anlamına geldiğini tespit ettik (*pøşmak*, *ÇuvaşS*: 113). Yeni Uygurcada kelime "terlik, yazlık ayakkabı" anlamlarıyla kullanılmakta (*başmak*, *YUygT*: 32) ve şöyle bir açıklama getirilmektedir: "Bir hil yumşak ayag kiyimi", yani "bir tür hafif ayakkabı" (*TUygL*: 93). *başmakçı*'nın Yeni Uygurcada "1. Ayag kiyimi tikidigan ve satıdigan adem, 2. Mesçitlerde ayag kiyimlerde karıguçı adem",

yani "ayakkabı diken ve satan kimse; mescitlerde ayakkabılara bakan kimse" anlamlarına geldiğini (*TUygL*: 93), Karacayca-Balkarcada aynı kelimenin "nalıncı, takunyacı" (*KaraçBals*: 125) olarak kullanıldığını, Nogaycada ise *başmakşı*'nın "başmakçı, nalıncı, takunyacı; kunduracı, ayakkabıcı" (*NogayRS*: 74) şeklinde karşılandığını tespit ettik. Neticede bu kelimeye verilen karşılıkları şöyle maddeleştirebiliriz:

1. Açık ayakkabı, hafif ayakkabı veya yazlık ayakkabı
2. Yüksek topuklu ayakkabı
3. Ayakkabı, pabuç
4. Potin (genel anlamda ayakkabı karşılığında kullanıldığı da düşünülebilir)
5. Bot
6. Sandal
7. Bağdat sandalı
8. Terlik
9. Nalın
10. Takunya
11. Çarık
12. Çizmenin üzerine giyilen şey, tozluk
13. Ayakkabı tabanı
14. Ayak, taban

Bu hususta karşımıza çıkan diğer bir kelime *çarık*'tır. Hüseyin Kâzım Kadri kelimenin kaynağını Farsça olarak gösterir ve "gönden yapılan ayak kabı" olarak izah eder (Kadri 1: 380). Reşat Ekrem Koçu ise şöyle tarif ediyor: "Tuz ile terbiye edilerek gölgede kurutulmuş gönden yapılır, en makbulü de manda gönünün sırt kısmından yapılmış olanıdır. Tek parça gönden, ayak tabanı, enlerine kadar parmak üstleri, ayak etrafı ile topuğu kapatır, ve sıırım ile bağlanarak ayağa geçirilir. Yalın ayak ile katiyen giyilmez; ayağa kalın yün çorab geçirilerek, yahud ayakla baldıra bir bez dolak sarılarak giyilir. Son zamanlarda bazı işadamları eli ile otomobil ve kamyon dış lâstiklerinin hurdalarından da çarık yapılmaya başlanmış ve bu lâstik çarıklar köylümüz arasında çok yayılmıştır." (Koçu: 64)

Tarihî çerçeve içinde *Dîvânü Lûgati't-Türk*'ten itibaren yaygın olarak kullanılan kelimeyi Kâşgarlı Mahmud, Arapça *hiżā'*, yani "çarık" karşılığı olarak vermektedir (Kâş. 191). *çarukla-* ve *çaruklan-* ise yine aynı Arapça kelimeyle verilmiştir ki "çarık giymek" anlamına gelmektedir (Kâş.: 592, 399)]. Aynı eserde *çarukluk* kelimesi *muhteżī*, yani "çarık giyen" karşılığındadır (Kâş.: 248), *çarukluk* kelimesi ise yine *hiżā'* karşılığında yer

almaktadır (Kâş: 251). Kelime, *Kitabu'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk*'te de *hizâ*' karşılığı olarak verilmiştir, ama burada bir de açıklama yapılmıştır: "keçe çorabın üzerine giyilen ve karda kullanılan deriden yapılmış" (*çaruq, İdrâk: Yazma: 42*). *Senglah*'ta ise kelime *efzâr*, yani "sandal" karşılığı olarak gösterildikten sonra, "deri tabanlı ve üst kısmı sicimli" olarak izah edilmiştir (*Sang.: 205v/29*).

Kelime bu gün Anadolu'da da "çarık" anlamında kullanılmaktadır (*çarık, DS: 1081*); (*çarko, DS: 1081*); *carık, DS: 862*).

Diğer lehçelere baktığımızda ise kelimeyi Azerice, Türkmençe, Kırgızca, Tatarca, Başkurtça, Özbekçe, Kazakça ve Yeni Uygurcada çeşitli ses değişikliklerine uğramakla birlikte, hepsinde "çarık" karşılığında kullanıldığını görüyoruz [*çarık (Az.) (KTLS I: 116)*, *çarık (Trkm.) (KTLS I: 117)*, *çokay (Trkm.) (KTLS I: 117)*; *çarık (Kırg.) (KTLS I: 116)*, *çarık (Tat.) (KTLS I: 117)*, *sârik (Baş.) (KTLS I: 116)*, *şarık (Kzk.) (KTLS I: 116)*, *şârkey (Kzk.) (KTLS I: 116)*, *çârıΔ (Özb.) (KTLS I: 117)*, *çaruk (TUygL: 165)*, *çoruk (YUyg.) (KTLS I: 117)*]. Hakasçada *çarki obl* ise "bir çeşit ayakkabı" (*HakasS:*) karşılığında kullanılmaktadır. Karaçay-Balkar lehçesinde kelimenin "çarık; terlik" anlamına geldiğini tespit ettik (*çarık, KaraçBalS: 728*). Ayrıca bu lehçede *çarık-çuruk* ikilemesinin "ayakkabı" karşılığında kullanıldığını (*KaraçBalS: 728*), kelimenin *çuruk* şeklinin "çizme" (*KaraçBalS: 738*), *çarıkçı*'nın ise "kunduracı, ayakkabıcı" (*KaraçBalS: 728*) şeklinde bulunduğunu fark ettik. Yine aynı lehçede *gön çarıkla*'ya, yani "deri çarık"a rastlamaktayız (*KaraçBalS: 185*). Nogaycada ise kelime "çarık, postal ve çuvyaki" olarak karşılanıyor [*şarık* 1. Çarık, postal; çuvyâki (*NogayRS: 406*)]. Ayrıca Nogaycada çarığın üç türüne rastlıyoruz: *saktıyan şarık* "Sahtiyan, maroken çuvyâki" (*NogayRS: 406*), *kön şarık* "çuvyâki iz sıromyâtnoy kóci" (*NogayRS: 406*), ve *şiberek şarık* "Bez çuvyâki" (*NogayRS: 406*). Sonuç olarak Arapça ve Farsça karşılıklarına ve yaşayan lehçelerdeki durumuna göre *çarık*'ın karşılıklarını şöyle maddeleştirebiliriz:

1. Çarık (Kelimeye bir yerde "keçe çorabın üzerine giyilen ve karda kullanılan deriden yapılmış" olarak, diğer bir yerde ise "deri tabanlı ve üst kısmı sicimli" olarak açıklama getirilmiştir)

2. Çizme

3. Kundura, ayakkabı

4. Postal

5. Terlik

İnceleyeceğimiz diğer kelime *edik*'tir. Reşat Ekrem Koçu, *edik* kelimesine anlam vermeden *çekme* maddesine gönderme yapmış (Koçu: 100) ve *çekme* için de "Kadın ve erkekler tarafından iş başında, bilhassa üst kirleticiler iş başında giyilen uzun, geniş, bol bir iş şalvarının, iş donunun adı ... " açıklamasını getirmiştir (Koçu: 69). Aslında daha önce de belirttiğim gibi *edik* "çizme" anlamında kullanılan ilk kelimedir ve halâ da kullanılmaya devam etmektedir. Kelimeyi Pakalın bize şöyle tarif ediyor: "Sefere gidilirken 'çedik' üzerine giyilen 'çizme'nin öteki ismi idi, 'çekme' de denilirdi." (Pakalın: 505).

Dîvânü Lûgati't-Türk'te kelimenin Arapçası *ħuff*'tur (*etük*, Kâş.: 46/14). Buna göre kelimeyi, "bot, çizme" olarak değerlendirebiliriz. Aynı metinde yine Arapça *ħuff* karşılığı olarak *etüklen-* "bot sahibi olmak" (Kâş.: 149/11) ve *etüklük* (Kâş.: 87/10), *ħaffâf* karşılığında ise *etükçi* "ayakkabıcı" (Kâş.: 291/10) kelimesi geçmektedir. *Mukaddimetü'l-Edeb*'de Nuri Yüce tarafından "ayakkabı" olarak anlamlandırılan kelime, bu eserde *yip edük* şeklinde de karşımıza çıkmaktadır [*yip edük* Çorap, 232/4-236/4 (ME: 210)].

Kelime *Kitâbu Mecmû'ı Tercümânü Türkî ve 'Acemî ve Mogolî ve Fârsî* (*etük*, Houtsma: Yazma: 19/4), *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye* (*itik*, *Tuhfe*: Yazma: 14b/5), *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk* (*etik*, *İdrâk*: Yazma: 8/11) ile İbn-i Mühenna'nın sözlüğünde (*etük*, Kilisli: 167/5), *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te olduğu gibi Arapça *ħuff* kelimesinin karşılığı olarak yer almaktadır. *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*'te ayrıca Türkmenlerde kelimenin *edük* şeklinde olduğunu belirtilmektedir (*İdrâk*: Yazma: 8/11). *Senglah*'ta ise *kefş ve müze*, yani "ayakkabı ve çizme" karşılığında kullanılmıştır (*ötük*, *Sang.*: 62v/13). Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te "1. Yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lâpçın, 2. Kısa çizme" (*TürkçeS*: 431), *Tarama Sözlüğü*'nde ise "koncu kısa çizme, konçlu mest" (*edik*, *edük*, *edik başmak*, *TS*: 1385) olarak izah edilen kelime, bu gün Anadolu'nun çeşitli yörelerinde şu anlamlarda yaşamaya devam etmektedir: "köylü çizmesi, patik, çocuk ayakkabısı, mest, yünden örülen çok kısa konçlu çorap, köylü yemenisi, pabuç, terlik, ayakkabı, fotin, karda yürümeye yarayan ayakkabı, örme terlik" [*edik* 1. Köylü çizmesi, 2. Patik, çocuk ayakkabısı, 3. Mest, 4. Yünden örülen, çok kısa konçlu çorap, 5. Köylü yemenisi, pabuç, 6. Terlik, 7. Ayakkabı, 8. Fotin, 9. Karda yürümeye yarayan ayakkabı (DS: 1664-1665); *edik papuç* Terlik (DS: 1664-1665); *edikçi* Kunduracı (DS: 1665); *edük* Patik, çocuk ayakkabısı (DS: 1664-1665); *etik* Köylü çizmesi (DS: 1664-1665); *gedik* Çocuk ayakkabısı (DS: 1978); *hadik* Kar üzerinde gezerken batmamak için giyilen, altı gönden kesilmiş şeritlerle ya da fındık çubuklarıyla örülmüş daire biçiminde bir çeşit ayakkabı (DS: 2388); *hağdik* Kar üzerinde gezerken batmamak için

giyilen, altı göneden kesilmiş şeritlerle ya da fındık çubuklarıyla örülmüş daire biçiminde bir çeşit ayakkabı (DS: 2388); *hedik* 1. Kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı, 2. Çocuk ayakkabısı, patik, 3. Örme terlik (DS: 2327); *hetik* Kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı (DS: 2327); *hidik* Kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı (DS: 2327); *kedik* Küçük çocuk ayakkabısı (DS: 2718); *ödük* Çocuk ayakkabısı, patik (DS: 3311)].

Kelimeyi Başkurtça, Tatarca, Kumukça, Kazakça, Kırgızca, Yeni Uygurca ve Özbekçede "çizme" anlamında tespit ettik [*ädik*, (Trkm.) (KTLS I: 136); (*kün*) *itik*, (Baş.) (KTLS I: 136); (*kün*) *itik*, (Tat.) (KTLS I: 136); *etikçi* Çizme (RKmkS: 295); *etik*, (Kzk.) (KTLS I: 136); *ötük*, (Kırg.) (KTLS I: 136); *ötük*, (YUyg.) (KTLS I: 136); *etik*, (Özb.) (KTLS I: 136)].

Altayca, Hakasça ve Tuvacada ise "çizme" karşılığının yanı sıra "ayakkabı" karşılığında da kullanılmaktadır [*ülgüzi çok ödük bolbos* Soysuz adam, kalıpsız çizme olmaz (AltayS: 63); *ödükün cüzi* Çizmenin üst tarafı (AltayS: 68); *keñ ödük* Bol çizme (AltayS: 105); *köm ödük* Deri ayakkabı (AltayS: 121); *ödik* Ayakkabı (HakasS); *pıshah ödik* Hayvan derisinden dikilmiş çizme (HakasS); *idik* Ayakkabı (RTuvS: 324); çizme (RTuvS: 518); pabuç (RTuvS: 37); *kidis idik* Keçe çizme (RTuvS: 518); *bulgaar idik* Deri ayakkabı (RTuvS: 324); *idik daarakızı* Çizme (RTuvS: 518); *idik masterskayazı* Kunduracı dükkânı, kundura yapım evi (RTuvS: 518); *bacınga keder idikter* Terlik (RTuvS: 593)].

Sonuç olarak Arapça ve Farsça karşılıklarına ve yaşayan lehçelerdeki durumuna göre *edik* için kullanılan karşılıkları şöyle maddeleştirebiliriz:

1. Bot, kısa çizme
2. Çizme
3. Köylü çizmesi
4. Karda yürümeye yarayan ayakkabı
5. Ayakkabı, pabuç
6. Fotin (genel anlamda ayakkabı karşılığında kullanıldığı düşünülebilir)
7. Köylü yemenisi
8. Yarım konçlu lâpçın
9. Mest
10. Çocuk ayakkabısı, patik

11. Terlik
12. Örme terlik
13. Yünden örülen çok kısa konçlu çorap

Üzerinde duracağım son kelime *uguk*'tur. Ögel'de kelime şöyle yer alıyor: "'Deri çizme' için söylenen en eski Türk sözü ise, *oguk*, *uguk* sözleridir. Tobol ve Kırgız Türk ağzlarında da çizmeye *uyuk* adı verilir. Deri çizme için söylenen en eski Türk deyişi, herhalde bu olsa gerekti." (Ögel V: 114).

Tarihî çerçeve içinde ilk olarak *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te geçen kelime, burada Arapça *curmûk*'un karşılığı olarak gösterilmiştir. Bu eseri Türkçeye çeviren Besim Atalay'ın kelimeyi "çizme" olarak çevirmesi doğru kabul edilemez (*oguk*, Atalay IV: 424). *curmûk*'a dayanarak kelimeyi ancak "tozluk" olarak yorumlayabiliriz.

Senglâh'ta ise *mûze*, yani "çizme" kelimesiyle karşılandıktan sonra şu açıklama yapılır: "keçeyle kaplı deriden yapılmış" (*ug*, *Sang.*: 76v. 18).

Derleme Sözlüğü'nde "tezgâhta dokunmuş yün çorap" olarak bulduğumuz kelimeyi [*uyuk* Tezgâhta dokunmuş yün çorap *DS*: 4051, Kırım Türkleri], Başkurtça ve Tatarcada "çorap" [*oyok* (Baş.) (*KTLS I*: 138); *oyık* (Tat.) (*KTLS I*: 139)] Kazakçada "çorap" ve "yünden yapılmış kışlık ayakkabı" [*uyık* Çorap, (*KTLS I*: 138)] (*uyıq* Yünden yapılmış kışlık ayakkabı, *KazTS*: 290)] ve Başkurtçada "keçe çizme" olarak tespit ettik. Neticede kelimenin karşılıkları şöyle maddeleştirilebilir:

1. Keçeyle kaplı deriden yapılmış çizme
2. Yünden yapılmış kışlık ayakkabı
3. Tozluk
4. Çorap (bir yerde "tezgâhta dokunmuş yün çorap" açıklaması getirilmiştir)

KISALTMALAR

<i>AltayS</i>	Emine Gürsoy-Naskali ve Muvaffak Duranlı, haz. <i>Altayca-Türkçe Sözlük</i> .
<i>Atalay</i>	Besim Atalay. <i>Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi</i> , I-III; <i>Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"</i> , IV.
<i>Az.</i>	Azeri Türkçesi.
<i>AzTL</i>	Efrasiyap Gemalmaz. <i>Azerî Türkçesi Lûgati</i> .
<i>Baş.</i>	Başkurt Türkçesi.

- ÇuvaşS H. Paasonen. *Çuvaş Sözlüğü*.
- DS Türk Dil Kurumu. *Derleme Sözlüğü*.
- EDPT Sir Gerard Clauson. *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*.
- HakasS Emine Gürsoy-Naskali. *Hakasça Sözlük*.
- Houtsma M. Th. Houtsma. *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*.
- İdrâk A. Caferoğlu. *Abu Hayyan. Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*.
- Kadri Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri*. 1-4.
- KaraçBalS E. R. Tenişeva, X. İ. Suyunçeva, red. *Karaçayev-Balkarsko-Russkiy Slovar-Karaçay-Malkar-Orus Sözlük*.
- Kâş. [Kâşgarlı Mahmud]. *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*.
- KazTS Kenesbayoğlu, İ. K. ve diğerleri. *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar.
- Kırg. Kırgız Türkçesi.
- Kilisli Kilisli Rifat, haz. *Es-Seyid Cemâle'd-din İbnü'l-Mühennâ. Kitâbu Hilvetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân*.
- Koçu Reşat Ekrem Koçu. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*.
- KTLS Ahmet Bican Ercilasun ve diğerleri. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*. I-II.
- Kunos Ignaz Kunos. *Şejx Sülejman Efendi's Çagataj-Osmanisches Wörterbuch*.
- ME Nuri Yüce. *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarî el-Ḥvârizmî. Mukaddimetü'l-Edeb. Ḥvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuḣter Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*.
- NogayRS N. A. Baskakov, red. *Nogayşa-Orısşa Sözlük-Nogaysko-Russkiy Slovar*.
- Pakalın Mehmet Zeki Pakalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III.
- RKmkS N. E. Gadciahedov. *Russko-Kumıskiy Slovar*.
- RKzkS Ş. Ş. Sarıbayev. *Kramkiy Russko-Kazaxskiy Slovar-Kısaşa Orısşa-Kazakşa-Sözgik*.

<i>RTuvS</i>	D. A. Moñguştıñ, red. <i>Orus-Tıva Slovar- Russko-Tuvinskiy Slovar.</i>
<i>RYakS</i>	P. S. Afanas'ev, L. N. Haritonov, red. <i>Nuuççalı-Sahalı Tıld'ıt-Russko-Yakutskiy Slovar.</i>
<i>Sang.</i>	Muhammad Mahdī Xān. <i>Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language. Facsimile Text.</i> Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson.
<i>Tat.</i>	Tatar Türkçesi.
<i>Trkm.</i>	Türkmen Türkçesi.
<i>TrkmTS</i>	Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez ve Süer Eker. <i>Türkmençe-Türkçe Sözlük=Türkmençe-Türkçe Sözlük.</i>
<i>TS</i>	Türk Dil Kurumu. <i>XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü.</i> I-VIII.
<i>Tuhfe</i>	Besim Atalay. <i>“Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye” Çevirmesi.</i>
<i>TUygL</i>	Mömin Abdulla Tüzgen. <i>Türkçe-Uygurçe Lugat.</i>
<i>TürkçeS</i>	Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talât Tekin ve Hamza Zülfikar, haz. <i>Türkçe Sözlük.</i> 1-2,
<i>YUyg.</i>	Yeni Uygur Türkçesi.

KAYNAKLAR

- Afanas'ev, P. S. - L. N. Haritonov, red. *Nuuççalı-Sahalı Tıld'ıt-Russko-Yakutskiy Slovar.* Sovetskaya Entsiklopediya İzdatel'stvo, Moskva, 1968.
- Akalın, Sami, Asuman Yılgör ve Nezihe Seyhan. *Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü.* Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1993.
- Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig: Metin*, I, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., 1979; *Kutadgu Bilig: Çeviri*, II, 4. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi-Sa. 20 c, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988; *Kutadgu Bilig: İndeks*, III, haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV-Sayı: A 12, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.

- _____, haz. *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık*, 2. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurum Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 32, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Atalay, Besim, haz. *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1970.
- _____, çev. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi*, I-III; *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, IV, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521-524, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985-1986.
- _____, çev. "*Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*" Çevirmesi. T[ürk] D[il] K[urumu] C. II. 21, İstanbul, 1945.
- Barutçu-Özönder, F. Sema. *Üç İtigsizler: Sthiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharmakośaśātra'sına yazdığı tefsirini ETü tercümesi Abidarim kınlığı koşavarti şastirtakı çnkirtü yörglarning kingürüsü'nden: Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 672, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1998.
- Baskakov, N. A., red. *Nogayşa-Orışa Sözlük - Nogaysko-Russkiy Slovar*. Til, Literatura em istoriyadın karaçayevo-Çerkesskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitutı, Moskva, 1963.
- Caferoğlu, Ahmet. *Abû Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- _____. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. baskı, Enderun Yayınları: 37, İstanbul: Fatih Ofset, 1993.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Dankoff, Robert, haz. *Mahmūd al-Kāşyarī. Compendium of The Turkic Dialects = Türk Şiveleri Lûgatı: Dīvānu Luyāt at-Turk*, I-III, In collaboration with James Kelly, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII, Harvard University, 1982-1985.
- Dilçin, Cem, düz. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 503. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.

- Ercilasun, Ahmet Bican ve diğeri. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*. I-II. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1371-1372, Kaynak Eserler Dizisi: 54. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.
- Eren, Hasan, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talât Tekin ve Hamza Zülfiyar, haz. *Türkçe Sözlük*. 1-2, yeni baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 549, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*, 8. baskı, Boğaziçi Yayınları: 1 İstanbul: Türdav, 1980.
- Gabain, A. von. *Altürkische Grammatik*. 3. baskı, Wiesbaden, 1974. Türkçe çevirisi: Mehmet Akalın. *Eski Türkçenin Grameri*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 332, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Gadciamedov, N. E. *Russko-Kumıkskiy Slovar*. Mahaçkala Daguçpedgiz, 1991.
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Azerî Türkçesi Lügati*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. Erzurum, 1986.
- Grønbech, K. *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen, 1942. Türkçe çevirisi: Kemal Aytaç. *Kuman Lehçesi Sözlüğü. Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1396, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi: 27, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak Duranlı, haz. *Altayca-Türkçe Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 725. Ankara: Kılıçaslan Matbaacılık, 1999.
- Gürsoy-Naskali, Emine. *Hakasça Sözlük*. Basıma hazır çalışma.
- Hamilton, James Russell, düzenleyen, Fransızca'ya çeviren ve yorumlayan. *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Türkçe Çeviri: Vedat Köken. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 682. Ankara, 1998.
- Houtsma, M. Th., *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden: E. J. Brill, 1894.
- Jarring, Gunnar, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund, 1964.
- Kadri, Hüseyin Kâzım. *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatleri*. 1-4. İstanbul: Devlet Matbaası, 1927-1945.

- Karimova, G. R., haz. *Russko-Başkirskiy Slovar*. Moskva, 1954.
- [Kâşgarlı Mahmud]. *Divanü Lûgati't-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*. T[ürk] D[il] K[urumu]. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi, 1941.
- Kenesbayoğlu, İ. K. ve diğerleri. *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar. Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8. İstanbul, 1984.
- Kilisli Rifat, haz. *Es-Seyid Cemâle'd-din İbnü'l-Mühennâ. Kitâbu Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân*, İstanbul, 1340.
- _____, *El-Kavânînu'l-Küllîye li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*, İstanbul, 1928.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları: 1. Ankara: Başnur Matbaası, 1967.
- Kunos, Ignaz. *Şejx Sülejman Efendi's Çağataj-Osmanisches Wörterbuch*. Budapest, 1902.
- Kurişcanov, A.K. *İssledovanie po Leksike Starokıpçaksogo Pis'mennogo Pamyatnika XIII v. - "Tyurksko-Arabskogo Slovarya"*, Akademiya Nauk Kazaxskoy SSR İnstitut Yazıkoznaniya, Alma-Ata, 1970.
- Moñguştuñ, D. A., red. *Orus-Tıva Slovar- Russko-Tuvinskiy Slovar*. Tıvanıñ Dıl, Literatura Bolgaş Töögünüñ Ertem-Şinçilel İnstitutu. Moskva, 1980.
- Muhammad Mahdî Xân. *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language. Facsimile Text*. Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson. E. J. W. Gibb Memorial, London, 1960.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları I-IV*, [2. baskı]. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 529. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş. V: Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara)*. Kültür Bakanlığı Yayınları: 244, Kültür Eserleri: 13. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1978.
- Ölmez, Zuhâl Kargı, haz. *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Simurg Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara: Şafak Matbaacılık, 1996.
- Paasonen, H. *Çuvaş Sözlüğü*. Çev. Türk Dil Kurumu Çevirmenleri. Türk Dil Kurumu: C. III. 7, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1950.

- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III. 2. baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- Radloff, Wilhelm. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I-IV. Sn. Petersburg, 1893-1911.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki, 1969.
- Sarıbayev, Ş.Ş., *Kramkiy Russko-Kazaxskiy Slovar-Kıskaşa Orısşa-Kazakşa-Sözigik*. Akademiya Nauk Respubliki Kazaxstan İnstitut Yazıkoznaniya, Almatı, 1993.
- [Taymas], Aptullah Battal. *İbni-Mühennâ Lûgati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir)*. 2. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Tekin, Şinasi. *Kuanşı İm Pusar (Ses İşiten İlâh). Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sûtra)*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1960.
- _____. *Maytrisimit. Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāsika tarikatine âit bir eserin Uygurcası)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 263, Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 54, Araştırma Serisi No. 44, Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Tekin, Talât. *A Grammar of Orkhon Turkic*. İndiana University, Bloomington, 1968.
- _____. *Orhon Yazıtları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- _____, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez ve Süer Eker. *Türkmence-Türkçe Sözlük=Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18. Ankara: Şafak Matbaacılık, 1995.
- Tenişeva, E. R., X. İ. Suyunçeva, red. *Karaçayevo-Balkarsko-Russkiy Slovar-Karaçay-Malkar-Orus Sözlük*. Moskva, 1989.
- Toparlı, Recep. *Ed-Durretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Erzurum, 1991.
- _____. *El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lugâti't-Türkiyye (İnceleme-İndeks)*. Erzurum, 1993.
- _____. *Mu'înü'l-Mürîd*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 15, Edebiyat Kesimi Yayınları No. 11, Türk Dili ve Edebiyatı Yayınları No. 6. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, 1988.

- Türk Dil Kurumu. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. I-XII. Türk Dil Kurumu Yayınları: 211. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963-1982.
- _____. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*. I-VIII. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963-1977.
- Tüzgen, Mömin Abdulla. *Türkçe-Uygurçe Lugat*. Milletler Neşriyatı, 1989.
- Vasiliev, Yuriy. *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 621, Ankara: Semih Ofset, 1995.
- Yudahin, K.K. *Kırgız Sözlüğü*. 1-2, Türkçeye çev.: Abdullah Taymas. 2. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 93, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yüce, Nuri. *Ebu'l-Kāsim Cārullāh Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarī el-Ḥvārizmī. Mukaddimetü'l-Edeb. Ḥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuṣter Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 535, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Zajaczkowski, Ananiasz. *Najstarsza Wersja Turecka Ḥusräv u Şīrīn Quṭba=La Plus Ancienne Version Turque du Ḥusräv u Şīrīn de Quṭb: Tekst, Facsimile, Słownik*, I-III, Warszawa, 1958-1961.
- Zenker, Julius Theodor. *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan = Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*. I-II, yeni baskı, New York, 1979.